

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ԱՄՔՈՂՋԱՎԱՐ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ասկէ առաջ, առիթը ունեցանք, այս էջերուն վրայ, տալու, համառոտակի, կարելի հարազատութեամբ, յետ-պատերազմեան Յեղափոխութեանց՝ Յաշիվմի, Նացիզմի, և Պոլշեիզմի՝ պետական նոր դադափարարանութիւնները, բարոյականը (ethos), ընկերվարական հաւատոյ հանգանակը, մշակութային ձգտումները, տնտեսական զրութիւնները, ցեղի և ընկերութեան անոնց տեսութիւնները, պատմութեան ու կեանքի իրենց իւրայատուկ մեկնութիւնը, որոնց վրայ անոնք ջանացեր էին բարձրացնել պետական նոր աշխարհահայեացք մը, նոր փիլիսոփայութիւն մը՝ մեր օրերու մէջ^(*):

Այժմ, պիտի ջանանք, տարրեր մէկ երեսի վրայ ճիգ մը ընել, հասկնալու Յեղափոխական այս նոր պետութեանց կրօնական դադափարարանութեան հետեւող եկեղեցւոյ նկատմամբ իրենց ընդգրկած քաղաքականութիւնը: Արդի բոլոր յեղափոխական շարժումները, ուղղակի կամ անուղղակի կ'ազդեն եկեղեցւոյ կեանքին, իբրեւ կաղմակերպութեան մը, որ ունի իր դադափարարանութիւնը, օրէնքը, քաղաքականութիւնը և ստտուած քանութիւնը. ուրիշ խօսքով պիտի քննենք Յաշիվմի, Նացիզմի և Պոլշեիզմի եկեղեցական աշխարհահայեացքը և քաղաքականութիւնը:

Պատմութիւնը քալած է երկու բեռներու ազդեցութեանց շրջանակէ մը. այդ երկու բեռներն են Եկեղեցի և Պետութիւն. անոնց պայքարը լեցուցած է ի մասնա-

ւորի բովանդակ պատմութիւնը քրիստոնէական եկեղեցւոյ: Այդ երկու իշխանութեանց, եկեղեցւոյ՝ հոգևոր իշխանութեան (pouvoir spirituel), և Պետութեան՝ աշխարհիկ իշխանութեան (pouvoir temporel) յարաբերութիւնը, եղած է էն սերտ համագործակցութենէն մինչև դառնագոյն թշնամութիւն, ինչպէս ներկայի նոյնպէս անցեալի մէջ: Բայց պատմութեան էն ճգնաժամային պահերուն, անոնք իրարու համար, իրարմով կանգուն մնացած են. վասնզի, ամենէն ազատ եկեղեցին իսկ, կ'ապրի պետութեան մը մէջ, և պէտք ունի Պետական պաշտպանութեան, անոր եկեղեցական օրէնսդրութեան, և միւս կողմէ, ամենակարող, ամբողջավար (totalitaire) Պետութիւն մը, դառն ու ճակատագրական փորձութիւններու ընդմէջէն, կուգայ պահը, երբ կարելիութիւն կը տրուի իրեն ճանչնալ թէ բանակներէն ու թանքերէն աւելի զօրաւոր են ոգին ու հաւատքը, որոնց սպասը կ'ընէ եկեղեցին:

Եկեղեցիի և Պետութեան յարաբերութեանց մէջ, մեծ փոփոխութիւններ ներմուծուեցան ԺԺ. դարուն երբ Պետութիւնը դադրեցաւ *frühugsenայ Պետութիւն* ըլլալէ, առաջնորդուելով արմատական, ազատական, ինչպէս նաև ընկերվարական գաղափարներէ: Պետութիւններէն ոմանք, կրօնքի նկատմամբ ընդհանրապէս, և եկեղեցւոյ նկատմամբ մասնաւորաբար, չէզոք, յաճախ անտարրեր և երբեմն միայն թըշնամական քաղաքականութեան մը հետեւեցան: Նմանօրինակ կրօնական քաղաքականութիւն մը որդեգրեցին, եկեղեցւոյ հանգէպ իրենց կեցունածքին մէջ, նաև յետ պատերազմեան նորակազմ յեղափոխական պետութիւնները, Յաշիվմը, Նացիզմը, և Պոլշեիզմը:

Եկեղեցիի և Պետութեան փոխ-յարաբերութիւնները լուծելու և անոնց միջեւ դոյութիւն ունեցող սկզբունքային ու գաղափարական անհասկացողութեան վերջ դնելու նպատակով, յետ պատերազմեան պետութիւնները առաջնորդուած տարրեր տեսակէտներէ ու աշխարհահայեացքներէ, կրօնական քաղաքականութեան կարգ մը ձևեր որդեգրեցին, իւրաքանչիւրը իր երկրին, իր պայմաններուն, իր պետական պահանջքին, իր ժողովուրդին ընկերային,

(*) Այս մասին տեսնել «Սին»-ի 1939 տարւոյ Օգոստոսի, Սեպտեմբերի և Դեկտեմբերի թիւերը, և 1940 տարւոյ Յունուար-Փետրուարի և Մարտի թիւերը:

կրօնական աւանդութիւններէն մեկնելով, որոնցմով կարելի պիտի ըլլար վերջ գնել եկեղեցւոյ և Պետութեան զազաւարամարտութեանց: Այդ ձեւերէն առաջինն էր.

Ա) Պետական եկեղեցւոյ ըմբռնումը. դրութիւն մը, ուր եկեղեցին և Պետութիւն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանութիւններ պիտի միանային (օր. Անգլիա):

Բ) եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեան համակարգումի (co-ordination) առաջական դրութիւն մը. ուր Պետութիւնը՝ աշխարհիկ իշխանութիւնը, իրեն կը վերապահէ, ընդհանրապէս, վերահսկողութեան (supervision) եւ գերազահութեան իրաւունք մը, մինչ, եկեղեցին՝ հոգևոր իշխանութիւնը, կը վայելէ, աւելի կամ նուազ չափով ներքին ինքնավարութիւն մը (autonomie), պետական համաձայնութեամբ, concordatով, համաձայնագրութիւններով (օր. Իտալիա և Վերմանիա):

Գ) եկեղեցւոյ և Պետութեան կտրուկ լաւ բաժանում (separation) (օր. Ֆրանսա և Ամերիկա) և կամ՝ եկեղեցական իշխանութեան ջնջում (aportion), (օր. Ռուսիա):

Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութիւնները լուծելու այս երեք կերպերէն իւրաքանչիւրը, ցոյց կուտայ, աւելի կամ նուազ չափով, պետական փիլիսոփայութիւն մը, weltanschauung մը: Եւ յետ պատերազմեան Յեղափոխութիւններէն, հոգևոր իշխանութեան կամ եկեղեցւոյ նկատմամբ իրենց քաղաքականութիւնը ձգելու կերպին մէջ, երկուքը, Յաշիգմը և Նացիզմը, նախընտրեցին Բ. կերպը, այսինքն համաձայնագրութիւնը. անով concordatի նոր շրջան մը սկսաւ նախորդ մեծ պատերազմէն տողին, մինչ Ռուսիա որդեգրեց Գ. կերպը, ինչպէս պիտի տեսնենք իր կարգին:

Աւելի լաւ ըմբռնելու համար համաձայնագրութեան (concordat) կերպին առաւելութիւնները, հարկ է մօտէն ծանօթանալ անոր հետ: Concordatն եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև ազատորէն կնքուած դաշնագրութիւն մըն է, որ օրինական (légal) հիմք մը կուտայ եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև կարելի բոլոր յարաբերութեանց: Concordatի Հոռովմէական եկեղեցւոյ արդի քաղաքականութիւնը ԺԹ. դարուն սկիզբ առաւ, երբ Կաթոլիկ եկեղեցին, Ֆրանսական մեծ Յեղափոխութեան ցնցումներէն յետոյ, ձեռք

զարկաւ եկեղեցւոյ վերակազմութեան հարցին: Կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ առաջին դաշնագրութիւնը կնքեց Նաբոլէոն, 1802ին, և «Ֆրանսան նորէն իր ճամբան հարթեց դէպի Հռովմ»: Concordatն ճամբայ պատրաստեց նաեւ դէպի եկեղեցական օրէնագրութիւն և կանոնադրութիւն կազմութիւն, որը նոր դրութիւն մը ստեղծեց եկեղեցւոյ Պետութեան հետ յարաբերութեան ժԹ. դարու concordatներու պատմութիւնը ցոյց կուտայ Վատիկանի ճիգերը՝ եպիսկոպոսական զբոսութիւնը փոխանակելու ծխական (cure) դրութեան հետ, համբերատար ճիգ մը՝ որը յաջողութեամբ պսակուեցաւ Վատիկանի 1871ի Ժողովին մէջ եւ օրինականացաւ 1917ին. ԺԹ. դարու եկեղեցական օրէնագրութեան եղափոխութեամբ և կանոնադրութիւն ընդհանրականութեամբ (universalisme) նորէն ապահովուեցաւ պապական քաղաքականագիտութիւնը (absolutisme): Պետութիւն եւ եկեղեցի, կը թուին ըլլալ հաւատար բաժնետէրեր, մին՝ չեղօք կրօնական հարցի նկատմամբ, անհաւատ, անտարբեր, կամ թշնամի, միւսը կը կենայ կրօնական համոզումի և իրաւունքներուն համար: Դաշնագրութիւնը երկու իշխանութիւններու միջև սահմանադիմ մը կը քաշէ, դիմ մը՝ որ բոլորովին կամ կը միացնէ կամ կը բաժնէ, վասնզի ոնէ դաշնագրութիւն պարզ իրաւաստութիւն մը կամ հասկացողութիւն (compromise) մըն է եկեղեցւոյ և Պետութեան: Իւրաքանչիւր կողմ ցոյց կուտայ որոշ հակում մը, ըստ իր փիլիսոփայութեան կամ հաւատքին, մեկնելու ինպատի իրեն հաստատուած հաւասարութիւնը, արդի ընկերվարական ըմբռնումներու վրայ հիմնուած Պետութիւն մը ոչինչ կը զոհէ իր գերազահութեան սկզբունքէն. միւս կողմէն, Կաթոլիկ եկեղեցին ալ երեք չի կրնար մոռնալ միջնադարեան գերիւ սուրբերու վարդապետութիւնը, և հոգևոր իշխանութեան գերազահութիւնը՝ աշխարհիկ իշխանութեան վրայ: Ծիղուիթները՝ զիրենք յատկանշող խորամանկութեամբ, այս փոխադարձ զիջումներու «տուր և առ»ը կը մեկնեն իրր մասնաւոր շնորհներ, զորս եկեղեցին կուտայ Պետութեան: Եկեղեցին կ'արդարացնէ այս վարդապետութիւնը, de jure divino (աստուածային օրէնք) և de jure humano (մարդկային օրէնք) ի միջեւ

եղած տարբերութեամբ, կամ իր բնական օրէնքի ըմբռնումով, որը աստուածաբանական օրինական հիմքն է իր բոլոր պահանջներուն եւ յաւակնութեանց: Այս բնական օրէնքը, այն զօրաւոր զէնքն է Վատիկանին ձեռքը որով ան պայքարեցաւ Աւստրիական հիմնական օրէնքներուն 1869-ի, ինչպէս նաեւ պետութեանց «մշակութային պայքարին» (kulturkampf) դէմ, բովանդակ եւրոպայի մէջ: Պետութեան քաղաքաբանութեան եկեղեցին կը հակադէ իր dogman, Պետութեան ուժի կամեցողութեան՝ Աստուծոյ կամքը: Նախկին concordatները ներշնչուած էին Բողոքականութեան «զահ և խորան» նշանաւոր բանաձեւէն: Մինչ նոր concordatները կը ջանան ձեռք բերել Պետութեան հակադէմ զերծ եկեղեցւոյ ամբողջական անկախութիւնը, խորհելով նախկին Պետական եկեղեցի բանաձեւէն, առանց սակայն բոլորովին խզելու իրենց կապերը, ըստ բնական օրէնքի սկզբունքին, Պետութեան: Արդի concordatները՝ codex juris canonici պատշաճեցումն են և կարեւոր քայլ մը դէպի եկեղեցական իշխանութեան կեդրոնացում: Եկեղեցւոյ օրինական անձնաւորութեան և իր օրէնքներուն ճանաչումը, Պետութեան կողմէ եկեղեցւոյ նկատմամբ յանձն առնուած անտեսական պարտաւորումները, եկեղեցւոյ իր սահմանին մէջ ազատ գործունէութեան իրաւունքին ճանաչումը, ամուսնութեան եւ դաստիարակութեան մէջ եկեղեցւոյ ուսուցումին տրուած նկատելի կարեւորութիւնը, եկեղեցական որոշումները դործադրելու համար աշխարհիկ իշխանութեան օժանդակութիւնը, եկեղեցւոյ կողմէ շահուած իրական յաղթանակներ են, որոնք ձեռք բերուեցան ո՛չ եկեղեցական ուժով, ո՛չ բանադրանքով, ո՛չ հաւատաքննութեամբ, ո՛չ սպառնալիքով, այլ դրութեան արամբարանակոն և համբերատար հետապնդմամբ, եկեղեցական օրէնսդրութեան զարգացումով, գիւտնագիտական խելքով, կարգ մը պարագաներու մէջ տառապելու աշխուական կամեցողութեամբ: Եկեղեցին կրնար սպասել հոն, ուր Պետութիւնը չէր կրնար:

Այսպէս, յետ պատերազմեան Յիդափոխական պետութեանց կրօնական դադարաբանութիւնները արտայայտութիւն

դտան եկեղեցական օրէնսդրութեանց մէջ, concordatներով: Այժմ նկատի առնենք անոնցմէ իւրաքանչիւրը առանձին կրօնական հարցի իր ուղղութեան մէջ:

Ա. Ֆաշիզմի եկեղեցական քաղաքականութիւնը: (*)

Ֆաշիստ կուսակցութիւնը, 1929 Յունիսին, Լատերանի համաձայնութեամբ, եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց փշոտ խնդիրը լուծեց, դաշնադրութեամբ մը որ վերջ տուաւ «հոռոմէական հարցին»: Եկեղեցի-Պետութիւն բանաձեւը, նորէն ճանչցուեցաւ, ապահովելու համար լրիւ և անվիճելի գերադասութիւնը Վատիկանին: Դաշնադրութեան առաջին յօդուածով իտալիա կը ճանչնայ Կաթոլիկ դաւանանքը, իբրեւ Պետութեան միակ կրօնքը (Unica Status Religio): Ֆաշիստ Պետութիւնը, նկատի ունենալով Իտալիոյ բնակչութեան մեծամասնութեան Կաթոլիկ եկեղեցւոյ պատկանելու իրողութիւնը, անոր գերիշխող դիրք մը տուաւ, և ճանչցաւ Հռոմէական Կաթոլիկութիւնը իբրեւ Պետութեան կրօնք: Պետութիւնը տուաւ, այս առանձնաշնորհումը Կաթոլիկ եկեղեցւոյ առանց սակայն արդի պետական իր սկզբունքներէն բան տուածելու. պետական ամբողջական գերադասութիւն. պաշտպանութիւն կրօնական ազատութեան. հաւատարմութիւն օրէնքի առջև բոլոր քաղաքացիներու, անկախաբար իրենց կրօնքէն. ազատութիւն բրօքականութիւն և պայքարի. սկզբունքներ՝ որոնց ցուցմունքներէն առաջնորդուեցաւ Պետութիւնը իր կրօնական քաղաքականութեան մէջ ընդհանրապէս, և Լատերանի դաշնադրութեան, «ընդունած պաշտամունք»-ի (culti ammensi) օրէնքին մէջ մասնաւորաբար: Երբ concordatի մեկնաբանութեան մէջ որոշ շփոթութիւն մը կը թուէր ըլլալ, հին պայքարին առաջնորդող, Մուսոլինի յստակ սահմանադրմ մը քաշեց եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև, յայտարարելով «Ֆաշիստ Պետութիւնը ոչինչ կը զոհէ իր գերադասութեան», և երեսփոխանական ժողովի առջև, 1929 Մայիս 13ին, խօսած իր ճառով սահմանեց եկեղեցւոյ և Պետութեան

(*) Ֆաշիզմի մասին լրիւ գաղափար մը կադմելու համար, կարգալ «Սիոն»-ի 1939 Դեկտ. և 1940 Յունուար-Փետրուարի թիւերը:

յարաքերութիւնը. «գերազանց Պետութիւն մը. Կաթոլիկ Եկեղեցին» որոշ նախապաշարութեամբ մը, բայց եկեղեցւոյ Պետութեան գերազանցութեան. միւս Եկեղեցիներու ազատ ընդգտնելութիւն. Stato Sovrano, Chiesa cattolica, con certe preeminenze, ma soggetta alla sovranita della Stato, libera ammissione degli altri culti:

Լատերանի դաշնագրութեան մեկնաբանութիւնները կը սպառնային վերսկսիլ հին պայքարը Եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև. բայց երկու կողմերուն բարեացակամութեան և օրդեգրած դրութեան առաջգալկանութեան շնորհիւ, կարելի եղաւ հասնիլ հասկացողութեան մը, սակզմելով *modus vivendi* մը, ժամանակի մը համար միայն, որը սակայն շատ հեռու էր արուած պիտական հարցին էական լուծումը բերելու. վասնզի, մասնաւորաբար դժուար էր, թէ՛ աւանդապաշտ և հեղինակապաշտ (*authoritarian*) Եկեղեցւոյ մը և թէ՛ ամբողջովար (*totalitaire*) Պետութեան մը համար, սահմանել յստակ կերպով գերազանցութեան սկզբունքը, հոգեւոր իշխանութեան և աշխարհիկ իշխանութեան սահմանադիմը: Մուսոլինի, Լատերանի դաշնագրութեան ի՛ր մեկնաբանութեան մէջ կը խօսի երկու որոշ տարբեր գերազանցութեանց վրայ (*due Sovranità ben distinte*), փոխադարձաբար իրարմէ ճանչցուած. «Եկեղեցին, կ'ըսէ Մուսոլինին, թէ և ճանչցուած իր հոգեւոր հեղինակութեան մէջ, գերազանց է սակայն պիտական իշխանութեան մէջ»: Պապը, սակայն միւս կողմէն, կը շեշտէ Պետական Եկեղեցիի պաշտօնական նկարագրին վրայ, պահանջելով բոլոր տրամաբանական և օրինական հետեանքները, մասնաւորաբար բոքրականախի վերաբերեալ հարցերու մէջ, և սեղմելով նաեւ որոշ աստիճանով մը «խղճի ազատութեան» սկզբունքը, զոր կառավարութիւնը չնորհած էր կրօնական փոքրամասնութեանց:

Ահաւասիկ որ Լատերանի դաշնագրութիւնը չէր կրնար անմիջական խաղաղութիւն մը ստեղծել Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց մէջ. վասնզի ուր որ երկու իրերամարտ սկզբունքներու տեսակետներն ու պահանջները իրարու կ'ընդհարին, հոն *concordat* անհամաձայնութիւն կը գառնայ. բայց ի գին ամէն զոհողու-

թեան, զանգուածի առջև փրկելու համար երեւոյթները, և բարձր պահելու անոնց աչքին առջև Եկեղեցւոյ և Պետութեան *prestige*ը, անսնք, ամէն անգամ կերպ մը գտան իրար հասկնալու: Պայմանները այդպէս կը թելադրէին Եկեղեցւոյ ու Պետութեան առժամանակեայ խաղաղութիւնը, հոգեբանական, կրօնական, և քաղաքական անմիջական հետեանքներ ունեցաւ երկու կողմերուն համար եւս. զոյացած այդ խաղաղութեամբ, Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ անգամներուն «խղճի խալթը» հանդարտեցաւ. վասնզի Եկեղեցին այլեւ թշնամի ուժ մը չէր Պետութեան աչքին, որը ոչ միայն մեծ չափով անկախութիւն կը վայելէր, այլ նաեւ Կաթոլիկութիւնը Պետութեան մը կրօնքը կը գառնար իր գերակշիռ հանգամանքով: Համաձայնութեամբ երբ որ Եկեղեցւոյ տրուեցաւ այն ամէնը ինչ որ երկար ատեն Պետութիւնը կը դաժնար տալ, Եկեղեցին չափաւորեց իր քաղաքական պահանջները, և երեւութապէս հրաժարեցաւ իր կղերապետութեան յաւակնութիւններէն, շեշտելու և ապահովելու համար, այս անգամ լսկ իր կրօնական շահերը:

Մուսոլինի Եկեղեցիի պահանջներու կէսին միայն զոհացում տուաւ: Հրամայեց զպրոցներէն ներս մուտքը Նոր Կտակարանի, շեշտելով նաեւ փիլիսոփայական խորհողութեան անհրաժեշտ ազատութեան վրայ. և Figaroի մէջ երկու գերազանցութեանց հասկացողութեան իր տեսակէտը պարզեց, որը, ինչպէս ըսուեցաւ, իրապէս հարցին վերջնական լուծումը բերելէ հեռու էր, և կը թելադրէր երկու իշխանութիւններու զօրծնական քաղաքականութիւն մը:

Ֆաշիզմը, այսպէս անգիտանալէ յետոյ Եկեղեցին, պարտաւորուեցաւ ճանչնալ զայն դաշնագրութիւններով և *concordat*ով: Այսպիսի հասկացողութիւն մը կարելի եղաւ, մասնաւորաբար, Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ եւ Հռովմէական Պետութեան օրէնքի ոգին նկատմամբ ունեցած ծանօթ աւանդութեամբ:

Շահեկան են նաեւ Լատերանի դաշնագրին այն միւս յօդուածները, որոնք կապ ունին տնտեսական, կրթական, ամուսնական, ընկերային այլ հարցերու հետ:

Մասնաւոր տնտեսական համաձայնութեամբ մը Ֆաշիստ Պետութիւնը խոստա-

ցաւ վճարել Վատիկանի 750 միլիոն լիր^(*), և պահել հաստատուն ֆոնտ մը 1000 միլիոն լիրի, որը ապագային, տնտեսական դժնդակ օրերու մէջ պիտի ապահովէր Վատիկանի տնտեսական անկախութիւնը. համաձայն-նութիւնը կնքուեցաւ 1929 Յունիս 7, Պիոս ԺԱ. Պապին և Վիկտոր Էմմանուէլ Գ. թագաւորի միջև, որը ապահովցուց Եկեղեցին՝ իր՝ Վատիկանի հոգեւուն մէջ իբրեւ անկախ Պետութիւն դոյութեան, իր հոգեւոր իշխանութեան գործադրութեան, ինչպէս նաեւ եկեղեցական իրաւասութեան մէջ: «Նկատի ունենալով Ս. Քաղաքին որդաղան նկարագիրը, իբրեւ աթոռ դերաւ գոյն Քահանայապետին, և իբրեւ կեդրոն կաթոլիկ աշխարհին և ուխտաւորութեան, Իտալական կառավարութիւնը կը խոստանայ արդիւնէլ Հռոմի մէջ ունէրան որ կրնայ հակառակ ըլլալ անոր այս նկարագրին»: Վատիկան իր կղերականութեան հետ կրնայ սղատ յարաբերութեան մէջ ըլլալ. քահանաներ և կղերիկոսներ դերձ կը մնան զինւորական ծառայութենէ, բացի ընդհանուր զօրաշարժի պարագայէն, երբ սակայն բացառութիւններ պիտի յարգուին. ոչ մէկ քահանայ կրնայ նշանակուիլ պետական գործին առանց եկեղեցական իշխանութեան հաւանութեան. nihil opstat (արդէն քչկայ)^(**) Concordatն, որոշ պայմաններնկատի կ'առնէ քահանաներու ոճրային գաւազարութեան մէջ: Եկեղեցի և Պետութիւն միասնաբար կը նշանակին, եկեղեցական հեղինակութիւններէ ներկայացուած՝ բանակի զինուորական քահանաները. եպիսկոպոսներու և արքեպիսկոպոսներու ընտրութիւնը վերապահուած է Վատիկանին, որը նախապէս ապահով պիտի ըլլայ թէ քաղաքական առարկութիւններ պիտի չյարուցուին Պետութեան կողմէ: Ընտրեալ եկեղեցական-

ները Ֆաշիստ Պետութեան առջև երգում մը պէտք է ընեն սա ձեռով. «Կ'ուխտեմ և կը խոստանամ, Աստուծոյ և Անոր Ա. Աւետարանին առջև, հաւատարմութիւն Իտալական Պետութեան, իբրեւ պիւսկոպոս»: Պետութիւնը կը խոստանայ վերաքննել ունէ օրէնսդրութիւն որը համաձայն է concordatի. Պետութիւնը ստիպուած է լրացնել եկեղեցական կալուածի ունէ կաւմուտ որը անբաւարար է:

Պետութիւնը կը ճանչնայ քաղաքային արժէքը կրօնական ամուսնութեան^(*), բայց քաղաքային ամուսնութիւնն ալ կը նկատէ օրինաւորապէս վաւերական Նոյնիսկ բոլոր կաթոլիկներուն համար^(**):

Լատերանի դաշնադրութեան 36-րդ յօդուածը որ կը շօշափէ կրթական հարցը, կը յայտարարէ թէ «հանրային կրթութեան հիմքը և սղակը, կաթոլիկ աւանդութեան համաձայն եղած քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցումն է»: Պետութիւնը համաձայն է որ այսպիսի կրթական գրութիւն մը ի գործ գրութի նախակրթարաններու եւ երկրորդական վարժարաններու մէջ: Այսպիսի կրթութիւն մը կրնայ աւելուիլ եկեղեցական հեղինակութեանց կողմէ փորձուած ուսուցիչներով միայն: Ֆաշիստ պատանութեան կազմակերպութիւնը, Balilla, (Ֆաշիստ սկաուտիզմ), պարտաւոր է ժամանակ գտնել կրօնական դաստիարակութեան համար. Եկեղեցին հետեւարար, կը պահէ իր լրիւ իրաւունքը երիտասարդութեան դաստիարակութեան մէջ:

Պետութիւնը կը ճանչնայ "Action Catholique" — կաթոլիկ Եկեղեցւոյ ի նպաստ գործող քաղաքական շարժում մը — պատկանող բոլոր կազմակերպութիւնները, բայց կ'արգիլէ կղերականութեան անգամակցե-

(*) Այս գումարը Իտալիա կը վճարէր Վատիկանի գայն իբրեւ անկախ Պետութիւն վերաճանչնալուն առթիւ, իբրեւ փոխարժէք նախկին պապական տէրութենէն այլևս պապին իսկ հաւանութեամբ իրեն վերջնապէս անցնող հոգեւուն:

(**) Պայմանագրութիւն մը որ սուրի մը պէս կը կախուի շատ մը նախկին քահանաներու զըխուն վրայ, որոնք Բողոքական դառնալէ ետք, իրենց աղքատաւոր ճարելու համար կ'ուզէին մտնել քաղաքային ծառայութեան և կրթական գործին մէջ:

(*) Պիոս ԺԱ, ինչպէս նաեւ Բենեդիկտոս ԺԳ, յայտարարեցին թէ ունէ ոչ-խորհրդական (sacramental) միութիւն քրիստոնէաներու միջև, Նոյնիսկ քաղաքային օրէնքի ուժով եղած, պիտի նկատուի անպսակ կենակցութիւն. Concubinage:

(**) Մինչ պայքը կ'աւելանայ մը Յունիս 1929, զգուշացուց կաթոլիկները յայտարարելով թէ լոկ քաղաքային ամուսնութիւնը բանադրանք կը հրաւիրէ կաթոլիկներու համար:

լու քաղաքական կուսակցությունը (*):

Իտալիայի մէջ ապրող կրօնական փոքրամասնությունները ընդհանրապէս, և Բուլղարականները մասնաւորաբար, 1929 Յունիս 21-ի օրէնքը, — որ կրօնական ազատութիւն կը շնորհէր միւս քրիստոնէական դաւանություններ, իրրեւ ընդունուած պաշտամունքներու (culti ammensi) — Իտալիայի մէջ կրօնական ազատութեան «Magna Charta»-ն նկատեցին. նախապէս Հռոմի մէջ կրօնական փոքրամասնությունները կը նշկատուէին «թշուաքուած պաշտամունքներ» (culti tolerati). բանաձև, որ կաթոլիկ եկեղեցւոյ կրօնապետական յաւակնութեանց համար նուազ վստանդուոր էր քան «ընդունուած պաշտամունքներ» (culti ammensi) բանաձևը, զոր որդեգրեց Ֆաշիստ կուսակցութիւնը՝ օտար պաշտամունքներու հանդէպ բռնած իր կրօնական քաղաքական նուիրեան մէջ. Օրթոտոքս եկեղեցիի, Բուլղարական կրօնական քաղաքացիական իրաւունք և ազատութիւն Հռոմի մէջ, իսկ Իսլամական և Ղարտի եկեղեցիի՝ գաղութներու մէջ:

Կրօնական փոքրամասնությունները տրւած այս ազատութիւնը սակայն, տարբեր էր կամ Քալուրի նշանաւոր բանաձևէն. «Ազատ եկեղեցի, ազատ Պետութեան մէջ» (Chiesa libera in Stato libero), որը այդ օրէնքէն առդին անցեր էր բաւական եղափոխութիւններէն, զալու և մեր օրերուն ըլլալու համար «ազատ եկեղեցի գերազանց Պետութեան մէջ» բանաձևը: Օրէնքին չորրորդ յօդուածը՝ ցոյց կուտայ Պետութեան առջև կրօնական տարբեր ուղղութիւններու անդամներուն հաւասարութիւնը և ազատութիւնը. հինգերորդ յօդուածը՝ կրօնական հարցերու մէջ բրթականտի և պայքարի իրաւունք կը շնորհէ անոնց. թէ և

այդ իրաւունքը բոլորովին տարբեր մեկնութեանց տրիթ տուած է կաթոլիկ և բուլղարական տեսարաններու միջև, իւրաքանչիւրը, ըստ իր ըմբռնումին, ողիին և շահուն մեկնելով զայն:

Տարբեր մէկ օրէնք մը, պարտադրութիւն կը դնէ կրօնական ընկերակցությունները վրայ Պետութեան հակակշիւն և վաւերացման ենթարկելու իրենց սահմանադրութիւններն ու կանոնները. միջազգային կրօնական հաստատութիւններ չեն կրնար հիմնուիլ առանց ներքին Գործոց նախարարութեան հրամանին, և իտալական քաղաքացի մը չի կրնար անոնց անդամ դառնալ, առանց պետական հրամանի. Պետութիւնը տարբերութիւն կը դնէ «երկ» կրօնական ընկերակցություններ, և «օտար» ընկերակցություններ միջև. կառավարութիւնը կը ճանչնայ այս «օտարները» մասնաւոր պայմաններով, եթէ անոնք ուրիշ պետութիւնէ մը ճանչցուած են. Պետութիւնը իրեն կը վերապահէ բոլոր կրօնական ընկերակցությունները վերահսկողութիւնն ու քննութիւնը. Ֆաշիստ կուսակցութիւնը չընդունիր «երկութեան բանակը»:

Ահաւասիկ, իր ամփոփ զիծերուն մէջ, Ֆաշիստ Պետութեան, կրօնական եկեղեցական քաղաքականությունը: Այս քաղաքականությունը, հիմնուած էր հասկացությունների մը վրայ միայն, որը հետու էր տրուած հարցին ու սկզբունքին լրիւ ու ամբողջական լուծումը բերելէ. Պետութիւն մը որ կը ջանայ օգտադործել եկեղեցին իր ամբողջավարական պահանջներուն համար, և եկեղեցի մը որ կը կոթնի Պետական պաշտպանություններ, իր concordatի քաղաքականություններ իրականացման մէջ, ուշ կամ կանուխ պիտի զիմազրուեն հակառականություններ ընդմէջ հիմնական այն սկզբունքներուն որոնց համար անոնք կան և կը գործեն:

ԱՐԹՈՒՆ, ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Նախադասութիւն)

(*) Այս յօդուածին մեկնարանությունները վիճելի էր, և պապը, 1931-ին ղգոհություն յայտնեց թէ՛ concordat բանարարուած է, ի պատասխան կառավարութեան յայտարարութեան թէ՛ Ֆաշիստ կուսակցութեան անդամակցություններ անհամաձայն է Action Catholiqueի անդամակցություններ հետ. յետոյ սակայն համաձայնություններ մը հասան, ըստ որուն A. C. ի ընկերակցությունները թեմական վերատեսչությունների տակ զրուեցան, հետո ըլլալով քաղաքական ունէ գործունէություններ: